

Borlevî'nin *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mi'l-hâsidîn* İsimli Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi

The Analysis, Critical Edition and Translation of the Borlevî's *Ilzâm al-mu'ânidîn
wa-ibtâl za'm al-hâsidîn*

Mustafa Selim YILMAZ

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Karabük/Türkiye
Associate Professor Dr., Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Türkiye
s.mutekellim@gmail.com | orcid.org/0000-0002-2346-804X | ror.org/04wy7gp54

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Recieved
27 Mart 2022	27 March 2022
Kabul Tarihi	Date Accepted
15 Haziran 2022	15 June 2022
Yayın Tarihi	Date Published
30 Haziran 2022	30 June 2022

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mustafa Selim Yılmaz).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Selim Yılmaz).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Yılmaz, Mustafa Selim. “Borlevî'nin *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mi'l-hâsidîn* İsimli Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi”. *Kader* 20/1 (Haziran 2022), 210-235. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1094075> ”

Öz

Her metnin anlatmak istediği bir ana fikri ve anlam örgüsü olduğu gibi üretildiği muhitin arka planını yansıtan bir hikayesi de vardır. Bu itibarla metnin cümlelerine önem verildiği kadar satır aralarında gizli bir hazine gibi bekleyen ve ait olduğu dönemi yansıtan kimliğine de dikkat edilmesi gerekir. Böylesine bir yaklaşımın benimsenmesi, bir anlamda metnin ruhunun daha iyi kavranmasına vesile olacaktır. Ayrıca bu yaklaşım, medeniyetimizi inşa eden eserlerin, özellikle de açığa çıkarılmayı bekleyen birçok yazmanın hikayesini, ilim dünyasına kazandırmak açısından büyük bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu keşif yolunda atılacak her bir adım, medeniyet tarihimizin serencamının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu yazının amacı da 18. yüzyıl Osmanlı ilim muhitine ışık tutabilecek yazma bir risâleyi ele almak suretiyle bu yolda bir adım atmaktır. Borlevî'ye ait *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve İbtâl-u za'mî'l-hâsîdîn* isimli bahse konu risâlenin tahkikli neşrinin yanında tercümesinin yapılması, bu yazının içeriğini ve odak noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca mukaddemen vurgulandığı üzere adı geçen risâlenin hikayesine ilişkin genel hatlarıyla bilgi verilmesi ve bu bilgilerin ışığında öz bir değerlendirme çabası esas alınmıştır. Bundan ötesi, okuyucunun fikri yolculuğuna bırakılarak onun, bizatihi metnin kendisi ve tercümesiyle baş başa bırakılması düşünülmüştür. Araştırmaya konu bu risâlenin tercih edilmesinin bir diğer nedeni de kelâm ilminin hem tematik hem de metodolojik açıdan hassas bir konusu olan "ismet-i enbiyâ"ya ilişkin olmasıdır. Zira bu konu, kelâmın vahiy merkezli yapısı ve dahi peygamber kavramının doğası ve buna ilişkin teşekkül ettirilen tasavvurların anlaşılması bakımından son derece anlamlıdır. Risâle gerek etimolojik analizi gerekse de klasik, özellikle de fıkıh kaynaklarından hareketle özlü bir literatür değerlendirmesinden sonra peygamberlerin iğmâdan (baygınlık) korunmuş olup olmadıkları konusunu tartışmaktadır. İğmânın ismet-i enbiyâ bağlamında ele alınıp alınmayacağı sorusundan hareket eden risâlenin müellifi, mukaddime kısmında bu eseri kaleme alma nedenini açıklamaktadır. Diğer taraftan sonuç başlığı altında da ulaştığı neticeleri dikkat çeken bir şekilde paylaşmaktadır. Her iki bölüm de metnin kimliğini yansıtmaya açısından, belki de risâlenin en önemli kısımlarıdır. Bu bölümlerde kurulan illiyet bağı ile verilen mesajlar, Osmanlı düşünce tarihinin seyrini derinden etkileyen Kadızâdeliler-Sivâsîler çekişmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan eğilimlere dair değerli ipuçları vermektedir. Bu noktada dikkat çeken ana tema ise kutuplaşma şeklinde seyreden bu çekişmenin doğurduğu marazî durumun aşılması için mutedil bir yolu benimsemenin salık verilmesidir. Sonuç itibarıyla bu risâle, düşünce tarihimizde ciddi bir kırılmanın yaşandığı bir dönemin ilk elden şahidi olması bakımından son derece önemli bir metindir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İsmet-i Enbiyâ, İğma, Kadızâdeliler, Sivâsîler, Borlevî.

Abstract

Every text, in addition to its main idea and notional framework, has a context that reflects the background of the milieu in which it was written. In this respect, it would be paid attention in the identity of the text, which waiting to be discovered like a hidden treasure within lines and reflecting its time, as much as giving importance to the sentences of the text. Adopting such an approach, in a sense, could contribute to a better understanding of the spirit of the text. In addition, this approach is of great importance in bringing the treatises that built our civilization, especially the stories of many manuscripts waiting to be revealed, to modern scholarship. Therefore, each step on this path of discovery makes an outstanding contribution to the understanding of the ultimate extent of our civilization's history. This paper aims to take a step on this path by examining a manuscript that depicts the Ottoman scholarly environment in the 18th century. Both the critical edition of the treatise, *İlzâm al-mu'ânidîn wa-ibtâl za'm al-hâsîdîn*, and its translation constitute the scope and focus of this paper. The paper also aims to have a general view of the historical context of the treatise and a concise analysis in light of this information. Later, it is aimed to let the reader be alone with the edited Arabic text and its Turkish translation by leaving her/him alone in this intellectual journey. Another reason for choosing the treatise is that it is related to 'işmah al anbiyâ (the infallibility of the Messengers of Allah), which is a highly sensitive issue of kalâm in terms of both thematically and methodologically. Moreover, this subject is extremely meaningful in terms of the revelation-centered structure of kalam, the nature of the concept of Messenger of Allah, and the understanding of the issues formed around being a Messenger of Allah. Following both etymological and discursive evaluation based on classical sources (especially related to fiqh), the treatise discusses whether the Messengers of Allah are protected from the faint (iğhmâ) or not. Its main question is whether the faint be considered in the context of 'işmah al anbiyâ or not. First of all, the author explains the reasons for writing the treatise in the introduction and then, underlines prominently the results in the conclusion. Both chapters may be the most significant parts in respect of reflecting the identity of the text. The given

messages by determining the causal relations in these chapters provide significant clues about the conflict between the Kadizâdeli and the Sivasi, which adversely affected the history of Ottoman thought, and emerged trends as a consequence of that. The most prominent theme is that it is highly recommended to adopt a moderate way to overcome the negative effects of the conflict that polarized many people. Ultimately, the treatise is an extremely important text in terms of being the first witness of a time period, in which one of the greatest turning points emerged in our intellectual history.

Keywords: Kalâm, ‘İşmah al anbiyâ, Faint, The Kadizâdeli, The Sivasi, Borlavi.

1. Müellif

Risâlenin müellifi, eserin mukaddime kısmında da zikredildiği üzere Seyyid Ali b. İbrâhim el-Borlevî'dir. Borlevî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Nisbesinden hareketle Safranbolulu olduğu söylenebilecektir. Bununla birlikte müellife ait dört risâleden müteşekkil ve Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 1569/1-2-3-4 numaralarıyla kayıtlı bir mecmuanın çağdaş araştırmacılarca çalışılmasıyla¹ birlikte, kısmen de olsa kendisine dair birtakım bilgiler elde edilmiştir. *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mi'l-hâsidîn* isimli risâlenin konu edildiği bu yazı, bu çalışmaların mütemmimi niteliğindedir. Söz konusu çalışmalarda da belirtildiği üzere Borlevî'nin yaşadığı döneme ilişkin temel ipuçları, bu risâleden hareketle tespit edilebilmektedir. Risâlenin mukaddimesinde müellif, ilme verdiği önem bakımından Osmanlı sultanı III. Osman'ı (ö. 1171/1757) “velinimetimiz” olarak nitelendirmiş, ilim ve erbabının hâmisî olarak gördüğü dönemin şeyhülislâmlarından Vassâf Abdullah Efendi'ye (ö. 1174/1761) ise büyük övgüler dizmiştir. Ayrıca onlar sayesinde, memleketin huzura kavuştuğunu vurgulamaktadır. Bu verilerden hareketle Borlevî'nin yaşadığı dönemin kabaca 18. yüzyıl olduğunu söylemek mümkündür.

Ulaşılabildiği kadarıyla Borlevî'nin eserleri, 45 varaktan oluşan söz konusu mecmuadaki dört risâleden oluşmaktadır:

1. *Zübdetü'l-ezhâr*: Arapça kaleme alınmış bir risâle olup, 1b-28a numaralı varaklar arasında kayıtlıdır. Risâle, Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) nahiv alanındaki *İzhâru'l-esrâr* isimli eseri üzerine yazılmış şerh ve aynı zamanda da telhis niteliğinde bir çalışmadır.²
2. *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mi'l-hâsidîn*: Borlevî'nin bu çalışmada tahkik ve tercümeye konu olan risâlesidir.

* Bu yazı Tübitak 1003 projeleri kapsamında yürütülen 119K823 numaralı “17. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Arayışlarının Mahiyeti ve Yanyalı Esad Efendi'nin Katkıları” başlıklı projenin desteğiyle hazırlanmıştır.

¹ Bu bağlamda Borlevî'ye ilişkin yapılan çalışmalar şunlardır: M. Sami Çöllüoğlu, “Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtihâ Sûresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi”, 2. *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, ed. Mustafa Yiğitoğlu ve Enver Kapağan (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2019), 743-756; A.mlf., “Safranbolulu Ali b. İbrâhim (ez-Za'ferânî) Efendi'nin Âyetü'l-Kürsî Hakkındaki Risâlesi”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, ed. Ayhan Işık vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019), 485-499; Aladdin Gültekin, “Muhammed B. Pir Ali el-Birgivi'nin *İzhâru'l-Esrâr*'ı ile Seyyid Ali Borlulu'nun *Zubdetü'l-Ezhâr* Adlı Eserinin Mukayeseli İncelenmesi”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, ed. Ayhan Işık vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019), 54-64; a. mlf., *Safranbolulu Âlim Ali b. İbrahim'in İzhâr Şerhi ve Zubdetü'l-Ezhâr Adlı Eseri* (Ankara: İlâhiyât, 2020).

² Risâleye dair geniş bilgi için bk. Gültekin, *Safranbolulu Âlim Ali b. İbrahim'in İzhâr Şerhi ve Zubdetü'l-Ezhâr Adlı Eseri*, 13-66.

3. *Zübdetü'l-fevâ'id*: Arapça yazılmış bir risâle olup, 41b-44a numaralı varaklar arasında kayıtlıdır. Namazlardan sonra “âyetü'l-kürsî”nin³ açıktan okunmasının yaygınlaşması nedeniyle ortaya çıkan tartışma ve çekişmeleri eleştiren ve mutedil bir yolun benimsenmesi gerektiğini vurgulayan bir eserdir.⁴
4. *Risâle fi kırâ'ati'l-fâtiha li'l-vâlideyn*: Arapça telif edilmiş bir risâle olup, 44b-45b numaralı varaklar arasında kayıtlıdır. Âhirete irtihal eden anne-babanın ruhuna Fâtiha Sûresi'nin okunmasına ilişkin tartışmaları ele alan ve orta yolu çözüm önerisi olarak sunmaya çalışan bir eser niteliğindedir.⁵

Bu risâlelerden hareketle müellifin; Arap dili, kelâm, tefsir ve hadis alanında uzman bir şahsiyet olduğunu söylemek mümkündür.

2. Eser

Risâle, *İlzâmu'l-âbidîn ibtâli zu'mi'l-hâsidîn* ismiyle Ankara'daki Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 1569/2 yer numarası ve 31b-38b varak sayısı ile kayıtlıdır. Herhangi bir müstensih kaydı bulunmayan yazmanın her bir varağı 17 satırdan müteşekkil olup, 210x130-136x64 mm. ölçülerindedir. Katalog bilgisinde geçtiği üzere dili Arapça olan risâle ta'lik yazı türünde kaleme alınmış olup, sırtı ve kenarları kırmızı meşin, mıklebli, satırları ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindeki mecmuada yer almaktadır. Cildin zâhiriyesinde bulunan temellük kaydına göre h.1218/m.1803'te Zât-ı Sâbık Sandık Emîni Mehmet Muhyiddin Pamuk Efendi tarafından düzenlenen bir fihrist bulunmaktadır. Burada ayrıca h.1251/m.1835'te mecmuanın Büyük Ayasofya müderrislerinden el-Hâcc Hasan b. Mehmed'e geçtiği bilgisi yer almaktadır. Son olarak katalog bilgilerinde kütüphaneye Karamehmet Okyay tarafından bağışlandığı belirtilmektedir.

Risâlenin adı kayıtlarda her ne kadar *İlzâmu'l-âbidîn ibtâli zu'mi'l-hâsidîn* şeklinde geçse de doğru isimlendirmenin, mukaddimedede müellifin zikrettiği ve muhtevadan anlaşıldığı üzere *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mi'l-hâsidîn* biçiminde olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, mukaddimedede risâleyi bu şekilde isimlendirdiğini açıkça beyan etmektedir.⁶

2.1. Konu

Kelâm kitaplarında nübüvvet bahislerinin bir parçası olarak “ismet-i enbiya”, vahyin mevsukiyetinin sistematik olarak izah edilebilmesinin önemli bir unsuru şeklinde işlendiği gibi yalnızca bu konu için tahsis edilmiş kitaplar da bulunmaktadır.⁷ Risâlenin de bu konuyu merkeze alarak peygamberlerin “*iğmâ* (baygınlık)”dan mâsum olup olmadıkları özelinde tartışması dikkat

³ el-Bakara 2/255.

⁴ Risâleye dair geniş bilgi için bk. Çöllüoğlu, “Safranbolulu Ali b. İbrâhim (Ez-Za'ferânî) Efendi'nin Âyetü'l-Kürsî Hakkındaki Risâlesi”, 485-499.

⁵ Risâleye dair geniş bilgi için bk. Çöllüoğlu, “Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Sûresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi”, 743-756.

⁶ Diğer risâlelerin isimlendirilmesindeki farklılıklar bağlamında bir değerlendirme için bk. Çöllüoğlu, “Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Sûresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi”, 749.

⁷ Örneğin bk. Nûreddîn es-Sâbûnî, *el-Müntekâ min 'işmeti'l-enbiyâ'*, thk. Mehmet Bulut (y.y.: Dar-u İbn Hazm, ts.); Fahreddîn er-Râzî, *'işmetu'l-enbiyâ'*, thk. Muhammed Hicâzî (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1406/1986).

çekmektedir. Müellif mukaddimede bu risâleyi kaleme almasının, sağduyulu arkadaşlarının talebi sonucu olduğunu zikreder. Buna göre birtakım insanlar, ismet-i enbiya konusunda ileri geri konuşmaya başlamışlar, konunun özünü anlamadıkları hâlde peygamberlerin iğmâdan mâsum oldukları iddiasını her yerde dillendirir olmuşlardır. Bunun üzerine arkadaşlarından gelen talep doğrultusunda bu risâleyi kaleme aldığını söyleyen müellif, ilim dünyasına cahillerin tasallut etmesinden dertlenmekte ve buna göz yumulmasından yakınmaktadır. Daha sonra III. Osman ile dönemin şeyhülislâmlarından Vassâf Abdullah Efendi'nin gayretleriyle bu tasallutun kaldırıldığından ve ilme muhabbetin tekrar yeşermeye başladığından bahseder.

Bir reddiye niteliğinde de olan bu risâle, hedef kitlesi olarak geniş bir skalayı belirlemiştir. Nitekim müellif, usul olarak konuyu cahillerin bile anlayabileceği basit bir anlatımla ortaya koyacağını vaat eder. Konuyu, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) başlattığı ilim geleneğinin ürettiği kaynaklardan hareketle açıklayacağını söyler. Bu itibarla müellif, risâleyi; mukaddimenin dışında “Resul ve Nebî Kavramlarının Açıklanması”, “Peygamberlerin Mâsum Oldukları Hususlar” ve “İğmâ ve Hükümü Hakkında” şeklinde başlıklandırılan üç bölüm ve bir sonuçtan müteşekkil bir içerikte tasnif etmiştir.

Müellif, öncelikle resul ve nebî kavramlarının etimolojik tahlilleriyle birlikte mâhiyetlerini ve aralarındaki farkları ortaya koymaya çalışmıştır. Daha sonra Sa'deddin et-Teftâzânî'den (ö. 792/1390) referansla nübüvvetin ispatı konusunu özet bir şekilde ifade etmektedir.⁸ Ayrıca kelâm literatüründeki peygamberlerin ismet sıfatının mâhiyetine ilişkin bakış açılarına yer vermekte ve nihayetinde Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039) ve Serahsî (ö. 483/1090 [?]) gibi Hanefî müçtehitlerin usûl-i fıkıh kitaplarından⁹ hareketle konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır. Müellif, özellikle söz konusu kaynakların “ef'âlü'n-nebî” bölümlerinden referansla peygamberlerin insanî bir özellik olan iğmâdan mâsum olmadıklarını fıkıh usulü perspektifinde ispatlamaya gayret etmektedir.

Bu risâle, iki açıdan dikkat çekmektedir. İlki, kelâm ile fıkıhın mütedahil işleyiş tarzının 18. yüzyılda da devam ettiğini gösteren örnek bir metindir. İkincisi de 17. yüzyılda yoğun olarak hissedilen Kadızâdeliler-Sivâsîler çekişmesi¹⁰ neticesinde ortaya çıkan eğilimlere yönelik ipuçları vermesidir. Şöyle ki söz konusu gruplar arasındaki tartışmalı konulardan bir tanesi de kabir ziyareti meselesi ve ilişkili konulardır. Bu bağlam dikkate alındığında müellifin, *Risâle fi kırâ'ati'l-fâtiha li'l-vâlideyn* isimli çalışması dikkat çekicidir. Zira burada müellif, âhirete irtihal eden annelerin ruhuna Fâtiha Sûresi'nin okunması bağlamında söz konusu gruplar arasındaki tartışmaların anlamsızlığına dikkat çekerek mutedil bir yol izlenmesi gerektiğini açıklamaktaydı.¹¹ Onun âyetü'l-kürsî ile ilgili risâlesi olan *Zübdetü'l-fevâ'id* de söz konusu

⁸ Sa'deddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâ'idü'n-Nesefiyye*, thk. Tâhâ Abdurraûf (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000), 123-126.

⁹ Ebû Zeyd Ubeydullah ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fıkıh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2001), 247; Ebû Bekr Muhammed es-Serahsî, *Uşûlu's-Serahsî*, thk. Refik el-Acem (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997), 2/87.

¹⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”, *Türk Kültürü Araştırmaları* 17-21/1-2 (1979-1983), 208-225.

¹¹ Bk. Çöllüoğlu, “Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Sûresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi”, 744 vd.

tartışmalar nedeniyle kaleme alınmış olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu bilgiler, Borlevî'nin bu çalışmaya konu risâlesinin mukaddime ve sonuç kısmındaki değerlendirmesiyle birlikte düşünüldüğünde bunların, ortak bir söylemin sonucu olduğu söylenebilir. Buradan hareketle Borlevî'nin ortaya koyduğu eserlerin, genel itibarıyla, söz konusu çekişmenin ürettiği sıkıntılı atmosferi dağıtmak ve orta yollu bir anlayışı vurgulamak için yazılmış metinler olduğunu söylemek mümkündür.

3. Takip Edilen Yöntem

Bu risâlenin tahkik çalışmasında genel ilkeler açısından *İSAM Tahkiki Neşir Esasları* benimsenmiştir. Talik yazısıyla kaleme alınan risâlenin ulaşılabilen tek nüshası bulunduğundan çalışma bunun üzerinden gerçekleştirilmiştir. Risâlenin hamisinde bulunan minhüvât türü notlar ve kayıtlar ile satır aralarındaki kısa açıklamalar belirlenip dipnotlarda kayıt altına alınmıştır. Okuyucunun risâlenin orijinal varak sayfalarını takip etmesini kolaylaştırmak amacıyla ilgili numaralar köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir. Risâlede olmayan fakat eklenen ifadeler de köşeli parantez içerisine alınmıştır. Ayrıca kaynak eserlerden yapılan alıntılar belirlenmiş ve ilgili referanslar gösterilmiştir. Sonrasında ise risâlenin tercümesi yapılmıştır.

Kaynakça

- Arıkaner, Yusuf. “Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'in Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'ye Aidiyeti Meselesi”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2020): 37-63.
- Beydâvî, Nâsıruddîn. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülâzîz. *Keşfu'l-esrâr 'an usûli-i Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. Der Saadet: Matbaat-i Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyye, 1308/1890.
- Çöllüoğlu, M. Sami. “Ali b. İbrâhim ez-Za'ferânî Efendi'nin Fâtiha Süresi'nin Okunmasına Dâir Bir Risâlesi”. 2. *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*. ed. Mustafa Yiğitoğlu ve Enver Kapağan. 743-756. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2019.
- Çöllüoğlu, M. Sami. “Safranbolulu Ali b. İbrâhim (ez-Za'ferânî) Efendi'nin Âyetü'l-Kürsî Hakkındaki Risâlesi”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*. ed. Ayhan Işık vd. 485-499. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Dâmâd Efendi. *Mecma'u'l-enhur fi şerh-i mültekâ'l-ebhur*. Matbaai Âmire: 1331/1912-1913.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah. *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*. thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421/2001.
- Dihlevî, Mahmûd b. Muhammed. *İfâdatül-envâr fi idâ'et-i usûli'l-menâr*. thk. Halid Muhammed Abdulvahid Hanefî. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd: 1421/2001.
- Ebû Dâvud. *Sünen-i Ebî Dâvud*. Beyrut: Dâr-u İbn-i Hazm, 1418/1997.
- Ebû Hanîfe. *el-Fıkhü'l-ekber*. Haydarabat: Matbaat-i Meclis-i Dâireti'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, 1399/1979.
- Gültekin, Aladdin. “Muhammed B. Pir Ali El-Birgîvî'nin İzhâru'l-Esrâr'ı ile Seyyid Ali Borlulu'nun Zubdetü'l-Ezhâr Adlı Eserinin Mukayeseli İncelenmesi”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde Dini, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*. ed. Ayhan Işık vd. 54-64. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Gültekin, Aladdin. *Safranbolulu Âlim Ali b. İbrahim'in İzhâr Şerhi ve Zubdetü'l-Ezhâr Adlı Eseri*. Ankara: İlâhiyât, 2020.
- Hayâlî, Şemseddin Ahmed. *Hâşiyetu'l-'Allâmetu'l-Hayâlî*. Kahire: Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî ve Ehavayh bi-Mısır, 1321/1903-1904.
- İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. nşr. Şuayb Arnaut ve Adil Mürşid. y.y.: Müessetü'r-Risâle: 1421/2001.
- İbn Melek. *Şerhu'l-menâr fi'l-uşûl*. y.y.: Dârü't-Tıbbâ'ati'l-'Âmire, ts.
- İsferâyînî, İsmüddîn. *Hâşiyetü 'alâ şerhi'l-'akâ'id*. İstanbul: Matbaatu'l-Hâcc Muharrem Efendî el-Bosnevî, 1288/1871-1872.

Ocak, Ahmet Yaşar. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi". *Türk Kültürü Araştırmaları* 17-21/1-2 (1979-1983): 208-225.

Râzî, Fahreddîn. *'İşmetu'l-enbiyâ'*. thk. Muhammed Hicâzî. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1406/1986.

Sâbûnî, Nüreddîn. *el-Müntekâ min 'işmeti'l-enbiyâ'*. thk. Mehmet Bulut. y.y.: Dar-u İbn Hazm, ts.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed. *Uşûlu's-Serahsî*. thk. Refik el-Acem. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997.

Sîrevî, İsa Efendi. *Ruĥu'ş-şurûĥ*. Riyad: Mektebet-u Câmi'ati'l-Melik Suud, nr. 6787.

Teftâzânî, Sa'deddîn. *Şerĥu't-telviĥ 'ale't-tavđiĥ*. Mısır: Mektebet-u Sabîĥ, ts.

et-Teftâzânî, Sa'deddîn. *Şerĥu'l-'Aĥâ'idî'n-Nesefiyye*. thk. Tâhâ Abdurraûf. Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000.

الرام العابدین ابصار زعم الحکمدین
سسر ابراهیم الرجم
محلک الهم باسمه باریع الانسان . ومقتدره بانواع العلوم
والابشیا . ویا قانع غیبها بسبب الشک والاحسام . بالایات
والدلایل المعجزه لانام . افترضا سجالا بالادی والافعال
بالمنظره علی المعانی من بالیقین والیقین . واکشف غوامض طمان
التنزیل . بفتح فراغ وقایل النوازل . وحصل علی حذر الادی
نفسه بسبب کمال الناس فحاجا . ونم بدلوها فی ذلک
افواجا . وایدته بالرب الصبا ووفی فتدلی . فکان قاسم
قوسه او ادنی . وعلی الذی یمنع امطر واعلی المروج ماء کججا
والحی بالیقین الملعو المریخ سراجا وحقا جبا . باوالت الجار
تلا کلمه او اجا . والافرا ذکون ازواج امانا
میتوال الغیبه المذنبه المکرمه سیر علی بره الرجم البولوی غزاه
ولو الرمد لکنه والیطی . لما کشف بعض الایمانه . بقصد وعتاد
علی بعض الکلمه . فبما یمنع منه الانبیا . الذی یمنع به الرجمه .

Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/2, vr. 31b. İlk Sayfa.

ولم یدرک حقیقه المرام . وطلعن ان الاغناء . معصوم
الابشیا . وراست عمر فیما یرجع الناس . ویا بکرمه من
جهنم الناس . ولم یترقی بمرح حقیقه التنبیه الایمانه .
لعدم تمیزه الدلیل والتهار . فیایاتها الذی یزعمون .
ان الانبیا من الاغناء یوصون . فانظروا الی مانه الرساله
یحصکم الله بالهدایه . من المسائل المستهوره . الماخوذه
من الکتاب المقبوله . واتبعوا ما یتول الله والرسول .
ولا تتبعوا اخطوات الشیطان الذین . وکونوا من
العالمیه العابدین . او المتعلمین والاسامع والاعیادین
فتنزهوا عن التمز والعتاد واللود . لاسیما المقدر
والطرد . فان الانسان لا یتلخ الکمال . بل الطی
والجمال . الا بتخلیه قلبه عن العزائم الفاسده .
بالنیات الحاکمه والعصم الجسده . فیکون ککم المروی عن الجنه
صلی الله علیه وسلم فی الطرد . ایاکم والطرد . فان الرجم
یا کل الطی . کما کما کل النار الحلیب . وقد اراد به بالکشفه بمرح
سره الحسد لقبوله . ومنه شرحه ما ذکره . ومنه شرحه لایه
تقبله فاستعد بانه من الشیطان الرجیم . ثم الرساله
مکونوا تحقیق . وادنی تنبیه لایه
اعلم تعطلون

Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1569/2, vr. 38b. Son Sayfa.

I. İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mi'l-hâsidîn'in Tahkikli Neşri

إلزام العابدين¹² [و] إبطال زعم الحاسدين

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمدك⁽¹³⁾ اللهم يا⁽¹⁴⁾ مقوم بدائع الانسان، ومفضل له بأنواع العلوم والتبليان، ويا قاصم غياهب الشك والأوهام بالآيات والدلائل المعجزة للأنام، أفض علينا سجال الأيدي والإفضال بالنصرة على المعاندين بالليل والقال، واكشف غوامض حقائق التنزيل بفتح فرائد دقائق التأويل، وصل على محمد الذي نصرته بسدك على الناس فجاءنا، فهم يدخلون في دين الله أفواجا، وأيدته بالربح والصبا ودين فتدلى، فكان قاب قوسين أو أدنى، وعلى آله الذين أمطروا على المروج ماءً تجاجا، وأصحابه الذين اطلعوا للمريخ سراجا وهاجا، ما دامت البحار ثلأطما أمواجا، والأفراد ثكؤن أزواجا.

أما بعد، فيقول الفقير المذنب الحقيير السيد علي بن إبراهيم البورلوي - غفر الله له ولوالديه الخفي والجلي - لما ناقش بعض الجهلة تعصبا وعنادا على بعض الكلمة فيما يعصم منه الأنبياء الذين هم الأصفياء، [و] [٣٢] وقلده بعض الناس وتبعه في الوسواس، وزعم أن الإغماء معصوم منه الأنبياء، ولم يدر في أقطار كتب الأنبياء، وسألني بعض الإخوان تحرير الإغماء، وتقرير ما يعصم منه الأنبياء. وقلت لهم: قد أضحى في بلدنا رياض العلوم ناضية الماء، وذاهبة الرواء، وقد اتخذ بعض الناس العلم ظهريا، وظن أنه صار شيئا فريا، ولم يتلق بالقبول، فهيهات الوصول! وبعضهم قد تلقى، فإحاطته المعاذير لئلا يعلق الدر على رقاب الخنازير، فلم يهتد إلى منازل سبيلا، ولم يجد على الطريق دليلا، وظن أن ليس له جهل، وهذا صفة إلى جهل، وحارب من غير رماح ودليل، فأضل كثيرا وضل عن سواء السبيل. فلقد اندرس في بعض البلاد مدارس العلوم والفنون، واستوى أهل اليقين والظنون، ووقع الغطاء على العيون في الافتضال، وزعم أن الشرف بالنسب والأموال، وغلب في الطباع العناد واللدن، وفشا فيما بين العباد الحسد.

ثم دعا داع باللهم اطع لعبادك المؤمنين شمسا⁽¹⁵⁾ ترفع الغطاء عن أعين المسلمين، [و] [٣٢ ظ] وتزيل الظلام من بين الأنام حتى تميز حقائق المرام، وتمحو بها⁽¹⁶⁾ ظلمات الظلم، وينتشر بها نور العلم. فاستجيب التضرع والدعوة، وأرسل لنا الرحمة فالرحمة،⁽¹⁷⁾ وجاء البشير للعطشان، ألا قد ظهر العينان،⁽¹⁸⁾ أعني بما سلطاننا عثمان - أدامه الله في جميع الأزمان -، وحضرة ولي نعمنا عبد الله - في صدره الأعلى أقامه الله -، هو شيخ شيوخ

12 المعاندين.

13 وفي هامش: اختيرت صيغة متكلم معه غيره للإشارة على أن حمده تعالى أمر عظيم المقدار بحيث لا يقدر شخص واحد بأداء حقه أو لكمال شفقتة على إخوانه من العلماء الراسخين حيث يشاركهم في هذا الحمد ونظيره ما وقع في التشهد حيث قيل: السلام علينا. «منه»

14 وفي هامش: إنما أورد كلمة "يا" المستقلة في نداء البعيد تعظيما وتبعيدا للحضرة المقدسة الإلهية عن قرب الحامد بكدورات البشرية. فإن قيل: كيف يطلق على الله لفظ مبهم وهو "يا مقوم" بلا ورود إذن من الشرع؟ وقد صرح في المتوسط بعدم التجويز. قلت: لا نسلّم كونه مبهما، لأن مقوم الإنسان في أحسن تقويم هو الله تعالى لا غير. ولو سلّم أنه مبهم فلا نسلّم عدم الإذن من الشارع، إذ قال الله تعالى: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ﴾ [التين 4/95] على أن الإمام النووي أورد في باب الدعاء عند القتال من كتاب الأذكار أدعية مأثورة مشتملة على إطلاق المهمات على الله تعالى، ومنها قوله: «يا من إحسانه فوق كل إحسان». [الأذكار النووية للنووي، ص ٢١١]. «منه»

15 وفي هامش: أي: شخصاً كالشمس في النور والضياء حتى يستفيد كل عباد نورا من نوره كما استفادت الأنجم والقمر نورا من نور الشمس، فيرتفع به الظلم ويضيء نور العلم. «منه»

16 وفي هامش: يجوز تذكير الضمير تأنيه.

17 وفي هامش: الغاء للتعقيب. | قوله "الرحمة فالرحمة" بالراء بين المهملتين يحتمل أن يكون المراد الثاني عين الأول، فيكون تأكيدا ومبالغة في كثرة انتشار الفضل والكرم والرحمة في سعادة زمان حضرت ولي نعم. ويجوز أن يراد بالأول السلطان خليفة الله الآن، وما يقال: المعرفة إذا أعيدت معرفة تكون عين الأولى مصحح؛ إذا بعدم الكلية أو بادعاء العينية لكمال الاتحاد الواقع بينهما، ونظيره ما روي في سبب نزول قوله تعالى: ﴿قُلْ أَتَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ الآية، [الأنعام 71/6]، كما قاله البيضاوي [لم أعر لهذا القول على تفسيره]. «منه»

18 وفي هامش: قوله "قد ظهر العينان" فيه وجوه؛ منها أن المراد ب"العينان" ما في الناس من آلة البصر، فالمعنى: المعنى أن الله تعالى أرسل من هو سبب للإحسان والراحة والرحمة في الدنيا والآخرة، فتشرف العلم والعلماء فارفع الغطاء والحجاب الواقع في عيني الناس، فزال العمى والظلام.

الإسلام - سلمه الله السلام، وأقعدته في دار السلام-، سيد العلماء والأمم، المشهور في العرب والعجم. فتحول به الزمان إلى الأمان؛ إذ لم يسبق مثله ولا يراه إنس ولا جان، ثم تجدد الحب للعلم والفنون، وفرق بين الإغماء والجنون.

فأجبت¹⁹ مستوهم بيان الإغماء، وما يعصم منه الأنبياء، وصرفت عنان العناية لإصلاح مضمار أهل العوابة، وحررت هذه الرسالة على أن تكون عجالة، تصفية للقلوب عن اعتقاد الفاسد، وتخلية لها من وسواس الحاسد، وأودعت فيها فرائد مجتهد الأنام ولطائف معتقدات الإمام، واستصفيت درر مسائلها للجهول من الكتب المشهورة بين الفحول، وسميتها بالزمام المعاندين²⁰ وإبطال زعم الحاسدين، أسأل الله تعالى أن ينفع بها أهل الإنصاف من المؤمنين، وتلقبها بالقبول "أهل الاعتراف من المسلمين"²¹، [٣٣و] وجعلتها على خاتمة وثلاثة أبواب لتكون تحفة لأولي الألباب.

الباب الأول في بيان الرسول والنبى

فالنبى: إنسان بعثه الله لتبليغ الأحكام، والرسول أخص منه؛ وهو إنسان كذلك؛ لكن يكون له كتاب وشريعة كذا في العصام.²² وقال شارح ملتقى الأجر: «الرسول من بعثه الله تعالى لتبليغ الأحكام ملكاً كان أو آدمياً، وكذا النبى إلا أنه اختص بالإنس على الأشهر».²³

وقيل: الرسول: من جاء بشرع مبتدأ، والنبى: من لم يأت به، وهما متباينان، فيكون كل منهما في غيره مجازاً أو مترادفان كما هو العادة في الخطبة، فكل منهما من بعث للتبليغ أو الرسول أخص منه.

وقال بعض: الرسول: إنسان بعثه الله لتبليغ الأحكام ولو بالنسبة إلى قوم آخرين، فهو بهذا المعنى يساوي النبى. فعلى هذا؛ كان يوشع عليه السلام رسولاً كما كان نبياً؛ لأن الله تعالى أمر بمتابعة شرع من قبله في تبليغ الشرع إلى قومهم غير من قبله، لكن الجمهور على أن النبى أعم، ويؤيده قوله تعالى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ...﴾ [الحج 22/52]، وقد دلّ الحديث الذي روي عن النبى عليه السلام أنه سُئل عن الأنبياء فقال: «مائة ألف وأربع وعشرون ألفاً». فقيل فكم الرسل منهم؟ فقال: ثلاثمائة وثلاثة عشر»²⁴ [٣٣ظ] على أن عدد الأنبياء أزيد من عدد الرسل.

فاشترط بعضهم في الرسول الكتاب، واعترض عليه بأن الرسل ثلاثمائة وثلاثة عشر والكتب مائة وأربعة، فلا يصح الاشتراط، اللهم إلا أن يكتفى بالكون معه ولا يشترط النزول عليه. ويمكن أن يقال: يحتمل أن يتكرر نزول الكتب كما في الفاتحة وتخصيص بعض الصحف ببعض الأنبياء في الرواة على تقدير صحتها لنزوله عليه أولاً.

واشترط بعضهم فيه الشرع الجديد وردّه بعض الكلمة بأن إسماعيل عليه السلام من الرسل ولا شرع جديدًا له كما صرح به القاضي²⁵ كذا في الحياي.²⁶

وقال بعضهم: «النبى هو الذي ينبى ويخبر عن الغيب بواسطة الوحي والرسول بعد كونه نبياً؛ هو الذي أرسله الله إلى الخلق بالكتاب والشريعة أو الكتاب دون الشريعة». انتهى.

ومنها أنه يحتمل أن يكون المراد بهما "عين النسيم" و"عين السلسيل" في الجنة كما قيل في قوله تعالى: ﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ جُزْيَانِ﴾ [الرحمن 55/50]. فظهورها كناية عن

ظهور أسبابهما من كثرة الطاعات ومحو الظلم والسيئات بسبب حضرت وليّ النعم وجلوسه للإفتاء.

ويجوز أن يكون المراد بعض حروف الهجاء إشارة إلى أول حرف من حروف الاسمين الشريفين "عثمان" و"عبد الله". وفيه استعارات وكنايات واحتمالات آخر يطلع عليها من فتح عيناه. اللهم اجعلنا ممن هو مفتوح العين فيشاهد العين في البين. «منه»

جواب لما. 19

لوقوع العناد في أنه "هل يعصم الانبياء من الاغماء أم لا؟" «م». 20

توجد هذه العبارة مكررة في بداية الورقة الآتية. 21

انظر: حاشية على شرح العقائد لعصام الدين الإسفراييني، ص 208-209. 22

مجموع الأثر في شرح ملتقى الأجر لداماد أفندي، 6/1. 23

المسند لأحمد بن حنبل، 36/318-319 (22288). 24

أنوار التنزيل وأسرار التأويل للبيضاوي، 4/13، 75. 25

لم أعثر لهذا القول على حاشيته. 26

ثم إنَّ النبيَّ من النبأ بمعنى الخبر، فأصله "نبي" قلبت الهمزة ياء، فأدغمت فيها، فهو من أخبر عن الله بطريق الوحي أو فعمل بمعنى مفعول وأصله "نبيو" فاجتمع الواو والياء والسابق ساكن، فقلبت الواو ياء وأدغمت الياء في الياء كذا في روح الشروح.²⁷

واعلم؛

أَنَّ أَوَّلَ الأنبياءِ آدم عليه السلام وآخِرهَمُ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وقد ثبت نبوة آدم عليه السلام بالكتاب الدال على أنه قد أمر ونهى مع القطع بأنه لم يكن في زمانه نبي آخر، فهو بالوحي لا غير وكذا بالسنة والإجماع، فإنكار نبوته على ما نقل يكونه كثرًا.

وأما نبوة مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ فَلأنَّه ادَّعى النبوة [و٣٤] بالتواتر وأظهر المعجزة بالوجهين:

أحدهما: أنه أظهر كلام الله تعالى وتعارض به البلغاء مع كمال بلاغتهم فجزوا عن التحدي بأقصر سورة منه، وأعرضوا عن المعارضة بالحروف إلى المقارعة بالسيوف ولم ينقل عن أحد منهم مع توافر الدواعي الإتيان مما يدانيه. فدل ذلك قطعًا على أنه من عند الله تعالى، وعلم به صدق دعوى النبوة علمًا عاديًا ولا يقدر فيه شيء من الاحتمالات العقلية على ما هو شأن سائر العلوم العادية.

وثانيهما: أنه قد نقل من الأمور الخارقة للعادة ما بلغ القدر المشترك منه، أعني: ظهور المعجزة حد التواتر وإن كان [ت] تفاصيلها آحادًا كشجاعة علي رضي الله عنه وجود خاتم، فإن كلاً منها ثبت بالتواتر وإن كانت تفاصيلها آحادًا وهي مذكورة في كتب السير.

وقد يستدل أرباب البصائر على نبوته بوجهين:

أحدهما: ما تواتر من أحواله قبل النبوة وحال الدعوة وبعد تمامها وأخلاقه العظيمة وأحكامه الحكيمة وإقدامه حيرة بحجم الأبطال ووثوقه بعصمة الله في جميع الأحوال وثباته على حاله لدى الأهوال بحيث لم يجد أعداؤه مع شدة عداوتهم وحرصهم على الطعن فيه مطعنًا ولا إلى القدر سبيلًا؛ فإن العقل يجزم بامتناع اجتماع هذه الأمور في غير الأنبياء وأن يجمع الله جل هذه الكمالات في حق من يعلم أنه يفترى عليه ثم يمهل ثلاثًا وعشرين سنة ثم يظهر دينه على سائر [ظ٣٤] الأديان وينصره على أعدائه ويحيي آثاره بعد موته إلى يوم القيامة.

وثانيهما: أنه ادَّعى الأمر العظيم بين أظهر قوم لا كتاب لهم ولا حكمة معهم، وبين لهم الكتاب والحكمة وعلمهم الأحكام والشرائع وأتم مكارم الأخلاق وأكمل كثيرًا من الناس في الفضائل العلمية والعملية ونور العالم بالإيمان والعمل الصالح وأظهر الله دينه على الدين كله كما وعد الله تعالى، ولا معنى للنبوة والرسالة سوى ذلك. وإذا ثبت [ت] نبوته وقد دل كلامه وكلام الله المنزل عليه على أنه خاتم النبيين وأنه مبعوث إلى كافة الناس؛ بل إلى الجن والإنس ثبت أنه آخر الأنبياء وأن نبوته لا يختص بالعرب كما زعم بعض النصارى.

فان قيل: قد ورد الحديث في نزول عيسى عليه السلام بعده عليه السلام، قلنا: نعم، لكنه يتابع محمَّدًا؛ لأنَّ شريعته قد نسخت فلا يكون إليه وحي ونصب الأحكام؛ بل يكون خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم، والأصح أنه يصلي بالناس ويؤمهم ويقبض به المهدى؛ لأنه أفضل إمامته أولى؛

كما في شرح العقائد.²⁸

ثم اعلم أنه روي في بيان عدد الأنبياء²⁹ الحديث المذكور؛ لكنَّ الأولى بالاعتقاد عدم قصرهم على عدد معين؛ لأنَّ الله تعالى قال: ﴿... مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ...﴾ [المؤمن 78/40]، فيخاف أن يدخل فيه من ليس منهم وأن يخرج منهم من هو منهم. والحديث خبر الواحد وهو على تقدير اشتماله على جميع الشرائط المذكورة في أصول الفقه لا يفيد إلا الظن ولا عبرة بالظن في باب الاعتقادات خصوصاً إذا اشتمل على اختلاف رواية.

فالأنبيا كلهم يخبرون عن الله تعالى معصومون [و٣٥] عما ينافي الرسالة والنبوة، والله أعلم بالصواب.

²⁷ انظر: روح الشروح للسريوي، ٣.

²⁸ انظر: شرح العقائد النسفية للفتاوازي، ١٢٣-١٢٦.

²⁹ وفي هامش: ولذا قال المحقق الزنجاني التوقادي في منظومته:

"يقين يوق عدد أنبيائه بو فنده ظنه كم ايلر رعايه". [نظم الأبي توقادي إسحاق افنديك عقائد منظومهمسي لإسحاق زنجاني، ص ١٤]. الاسم تحته

في الدفعة: [محمد بن عبد الحميد (٤)]

الباب الثاني فيما يعصم منه الأنبياء

اعلم أنّ الأنبياء معصومون عن الكفر قبل الوحي وبعده بالإجماع، وكذا عن تعمد الكبائر عند الجمهور، وإنما الخلاف في امتناعه بدليل السمع أو العقل، أما سهواً، فجزؤه الاكثرون وأيضاً معصومون عن الكذب خصوصاً فيما يتعلق بأمر الشرائع وتبليغ الأحكام وإرشاد الأمة، أما عمداً، فبالإجماع، وأما سهواً، فعند الأكثرين.

وأما الصغائر، فيجوز عمداً عند الجمهور ويجوز سهواً بالاتفاق إلا ما يدل على الحسنة كسرقة لقمة والتطيف بحبة؛ لكن المحققين اشتروا أن يبتها عليه، فنتبها عنه، هذا كله بعد الوحي. وأما قبل الوحي، فلا دليل على امتناع صدور الكبائر، والحق منع ما يوجب النفرة. فما نقل عن الأنبياء مما يشعر بكذب أو معصية فما كان منقولاً بطريق الأحاد فمردود، وما كان بطريق التواتر فمضروب عن ظاهره إن أمكن، وإلا فمحمول على ترك الأولى أو كونه قبل البعثة، وتفصيل ذلك في الكتب المبسوطة.

ولا يكون الأنبياء إنائاً ولا عبداً ولا ذا افتعال؛ لأنّ النبوة تقتضي الاشتهار بالدعوة وإظهار المعجزة، والأثوثة تنافي ذلك؛ لأنّها توجب الستر؛ لأنّ النساء أمرن بالقرار في البيوت. والعبد لا يقدر على الاشتغال بالدعوة. وإنّ من هو ذو افتعال أي: ذو فعل [٣٥ظ] قبيح كالاتّصاف بالسحر والكذب لا يكون نبياً.

وقال بعضهم: صدور الصغائر من الأنبياء على أحد وجوه ثلاثة، أحدها: السهو والنسيان، والثاني: ترك الأولى، والثالث: اشتباه المنهي بالمباح. وإذا ثبت أنّهم معصومون، ثبت أنّهم لا يعزلون عن النبوة؛ لأنّ موجب الانزعال وهو المعصية منتف.

وقال الإمام الأعظم: «الأنبياء كلّهم منزّهون عن الصغائر والكبائر والكفر والقبايح، وقد كانت منهم زلات وخطايا».³⁰

قال القاضي أبو زيد -رحمه الله- في أصول الفقه:

أفعال النبي عن قصد على أربعة أقسام: واجب ومباح ومستحب وزلة. فأما ما كان يقع من غير قصد كما يكون من النائم والمخطئ ونحوهما، فلا عبرة بها؛ لأنّها غير داخلية تحت الخطاب على ما نذكره. ثم الزلة لا تخلو عن القرآن ببيان أنّها زلة، أما من الفاعل نفسه كقول موسى عليه السلام حين قتل القبطي بوكزته ﴿...هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ...﴾ [القصص 15/28] أو من الله تعالى كما قال في آدم عليه السلام: ﴿...وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى﴾ [طه 121/20].³¹

وقال شمس الأئمة السرخسي -رحمه الله تعالى- في أصول الفقه:

اعلم أنّ أفعال النبي صلى الله عليه وسلم التي تكون عن قصد ينقسم على أربعة أقسام: مباح ومستحب وواجب وفرض. وهنا نوع خامس وهو الزلة، ولكنّه غير داخل في هذا الباب؛ لأنّه لما يصلح الاقتداء به، ولذا لم نذكر ما يحصل في حال النوم والإغماء، وأما الزلة؛ فإنّه لا يوجد فيها القصد إلى عينها، ولكن يوجد القصد إلى أصل الفعل. وبيان هذا؛ أنّ الزلة أخذت من قول القائل: [٣٦و] زلّ الرجل في الطين إذا لم يوجد القصد إلى الوقوع ولا إلى الثبات بعد الوقوع، ولكن وجد القصد إلى المشي في الطريق، ففرغنا بهذا أنّ الزلة ما يتصل بالفاعل عند فعله ما لم يكن قصده بعينه. والمعصية عند الإطلاق إنّما تتناول ما يقصده المباشر بعينه وإن كان قد أطلق الشرع ذلك على الزلة مجازاً.³²

قال بعضهم: الزلة اسم لفعل حرام غير مقصود في نفسه للفاعل، ولكن وقع من فعل مباح قصده. والمعصية فعل محرم وقع عن قصد إليه، فإطلاق اسم المعصية على الزلة في قوله تعالى: ﴿...وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ...﴾ [طه 121/20] مجاز؛ لأنّ الأنبياء معصومون عن الكبائر والصغائر لا عن الزلات عندنا، وعند بعض الأشعرية لم يعصموا من الصغائر.

³⁰ الفقه الأكبر للإمام الأعظم، ص ٤.

³¹ تقويم الأدلة في أصول الفقه للدبوسي، ص ٢٤٧.

³² أصول السرخسي للسرخسي، ٨٧/٢.

«وذكر في عصمة الأنبياء³³ ليس معنى الزلّة أتمّ زلّوا عن الحقّ إلى الباطل، لكنّ معناها أتمّ زلّوا عن الأفضل إلى الفضائل وأتمّ يعانثون به لجلال قدرهم ومكانتهم من الله».³⁴ وفعله صلّى الله عليه وسلّم فإن عرف أنّه كان سهوا كالتسليم على ركعتي العصر أو طبعا كالأكل والشرب والقيام وغيرها أو مخصوصا به كوجوب التهجد والصّحى والزيادة على الأربع في النكاح وغيرها لا يلزمنا الإبتاع إياه وإن كان غيرها.

وقال بعضهم: يجب التوقّف عليه حتّى يظهر أنّ النبيّ عليه السلام على أيّ وجه فعله من الإباحة والندب والوجوب؛ لأنّ المتابعة [٣٦ظ] لا يتحقق قبل معرفة صفة الفعل.

وقال بعض الأفاضل: ومن أفعال النبيّ صلّى الله عليه وسلّم؛

ما يقتدى به فهو مباح ومستحبّ وواجب وفرض وغير المقتدى، وهو إما مخصوص به أو زلّة، وهي فعل من الصغائر يفعله من غير قصد، ولا بدّ أن ينبّه عليها لئلا يقتدى بها، ففعله المطلق يوجب التوقف عند البعض للجهل لصفته ولا تحصل المتابعة إلّا بإتيانه على تلك الصفة. وعند البعض يلزمنا إبتاعه لقوله تعالى ﴿...فَلْيُخَذِرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ...﴾ [النور 63/24] أي: فعله وطريقته. وعند الكرخي ثبت المتيقن وهو الإباحة ولا يكون لنا إبتاعه؛ لأنّه يمكن أن يكون مخصوصا به. والمختار عندنا الإباحة لكن يكون لنا إبتاعه؛ لأنّه عليه السلام بعث ليقتدى بأقواله وأفعاله. قال الله تعالى لإبراهيم: ﴿...إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا...﴾ [البقرة 124/2] وذلك بسبب النبوة، والمخصوص به نادر،

كذا في التوضيح.³⁵

الباب الثالث في الإغماء وحكمه

اعلم أنّ الأمور المعترضة على الأهلية على قسمين: سماوي، وكسبي. فمن الأول الإغماء؛

وهو تعطيل القوى المدركة والمحرّكة حركة إرادية بسبب مرض يعرض الدماغ والقلب وهو ضرب من المرض، لم يعصم عنه النبيّ عليه السلام وهو فوق النوم فيما ذكرنا؛ لأنّ النوم حالة طبيعية يتعطل معها القوى المذكورة بسبب ترقي البخارات إلى الدماغ، ولما كان النوم حالة طبيعية كثيرة الوقوع، وسببه شيء لطيف³⁶ [٣٧و] سريع الزوال، والإغماء على خلافه في جميع هذه الأمور. كان الإغماء فوق النوم ألا يرى أن التنبيه والانتباه في النوم في غاية السرعة، وأمّا التنبيه من الإغماء فغير ممكن، فيبطل العبادات ويوجب الحدث في كلّ حال سواء كان قائما أو راکئا أو ساجداً أو متكئا أو مستنذاً لخلاف النوم. وإمّا جعلناه كذلك لما ذكرناه من قوة سبب الإغماء وكثافته ولطافته سبب النوم، فمنافاة الإغماء تماسك اليقظة أشدّ من منافاة النوم إياه. فجعل الإغماء حدثاً في كلّ حال لا النوم، وأيضاً كثرة وقوع النوم وقلة الإغماء توجب ذلك. ولما كان نادراً في الصلاة يمنع البناء، وهو في القياس لا يسقط شيئاً من الواجبات كالنوم، وفي الاستحسان يسقط ما فيه حرج وهو في [الصلاة] بأن يمتد حتّى يزيد على يوم وليلة، وفي الصوم والزكاة لا يعتبر؛ لأنّ النوم يندر وجوده شهراً أو سنة،

كذا في التوضيح.³⁷

قال صاحب التلويح: الإغماء مرض؛

وليس زوالاً للعقل كالجنون، فلا يعصم منه الأنبياء عليهم الصلاة والسلام. ثم الإغماء فوق النوم في الجباب تأخير الخطاب وإبطال العبادات؛ لأنّ النوم حالة طبيعية كثيرة الوقوع حتّى عدّه الأطباء من ضروريات الحيوان استراحة لقواه، والإغماء ليس كذلك، فيكون أشدّ في العارضية، ولأنّ تعطيل القوى [٣٧ظ] وسلب الاختيار في الإغماء أشدّ؛ لأن مواد غليظة بطيئة التخلّل، ولهذا يمتنع فيه التنبيه ويبطؤ للانتباه بخلاف النوم، فإنّ سببه تساعد الخبرة لطيفة سريعة التخلّل إلى الدماغ، فلماذا تنبّه بنفسه أو بأدنى تنبيهه وقلة وقوع الإغماء وندرته، لا سيّما في الصلاة كان مانعا للبناء

33 هذا الكتاب لأبي الحسن البشائري.

34 تُسب هذا القول إلى أبي الحسن البشائري (ت. بعد منتصف القرن الرابع الهجري/العاشر الميلادي). انظر: كشف الأسرار عن أصول فخر الإسلام البردوي لعبد

العزيز البخاري، ٢٠٠٣.

35 شرح التلويح على التوضيح للفتنازي، ٢٨/٢.

36 توجد هذه العبارة مكررة في بداية الورقة الآتية.

37 شرح التلويح على التوضيح للفتنازي، ٣٣٧/٢-٣٣٩.

حتى لو انتفض الوضوء بالإغماء في الصلاة لم يجز البناء عليها قليلا كان أو كثيرا بخلاف ما إذا انتفض الوضوء بالنوم مضطجعا من غير تعمد، فإنه يجوز له أن يبني على صلوته؛ لأنّ النصّ بجواز البناء إنما ورد في الحديث الغالب الوقوع،

كذا في التلويح.³⁸

وقال صاحب المنار:

الإغماء هو ضرب مرض يضعف القوى ولا يزيل الحجى، أي العقل بخلاف الجنون، فإنه يزيله وهو كالنوم حتى بطلت عبارته؛ بل أشد منه، فكان حدثاً بكل حال وقد يحتمل الامتداد فيسقط به الأداء كما في الصلاة، إذا زاد على يوم وليلة باعتبار الصلوات عند محمّد باعتبار الساعات عندها. انتهى. وعند الشافعي من أغمي عليه وقت صلاة كامل لا يجب عليه القضاء، لأنّ وجوب القضاء يتبني على وجوب الأداء، ولكننا استحسنا لحديث علي رضي الله عنه فإنه أغمي عليه أربع صلوات فقضاهنّ، وعمار بن ياسر أغمي عليه يوماً وليلة فقضى الصلاة، وابن عمر أغمي عليه أكثر من يوم وليلة فلم يقض [٣٨ و] الصلاة. فعرفنا أنّ امتداده في حق الصلاة خاصّة،

بما ذكرنا، كذا في ابن فرشته.³⁹

«والإغماء وهو ضرب مرض حتى كان النبي صلى الله تعالى عليه وسلّم غير معصوم عنه؛ لأنه غير معصوم عن الأمراض»، كذا في إفاضة الأنوار.⁴⁰ وأما الجنون وهو «اختلال العقل بحيث يمنع جريان الأفعال والأقوال على منهج العقل إلا نادرا فمسقط لكلّ العبادات لمنافاته القدرة، ولهذا عصم الله تعالى الأنبياء عنه»، كذا في التوضيح.⁴¹

الختامة

اعلم أنّه قد ظهر مما ذكر النسبة بين الرسول والنبي وما يعصم منه الأنبياء وحقيقة الجنون والإغماء وعدم دخوله في الجنون، وإن كان كلّ منهما من الأمور السماوية المعترضة للأهلية، لكن يكون بينهما بون بعيد، فلهذا عصم الله الأنبياء من الجنون، لا من الإغماء على ما مرّ صريحاً.

فمن قال: الإغماء معصوم منه الأنبياء، فقله ليس بصواب، نعم يقول المجتهدون في أصولهم: أنّ الإغماء قد يقصر وقد يطول، فإذا قصر اعتبر بما يقصر عادة وهو النوم، فلا يسقط القضاء، وإذا طال اعتبر بما يطول عادة وهو الجنون، فيسقط الأداء. فغلط هذا القائل من ذلك الكلام [٣٨ ظ] ولم يدرك حقيقة المرام، وظنّ أنّ الإغماء معصوم منه الأنبياء، وأشاعه فيما بين الناس، وتابعه كثير من جهته الناس، ولم يفرّق بين حقيقة التشبيه والاعتبار لعدم تميم [ب]ه الليل والنهار.

فيا أيّها الذين يزعمون أنّ الأنبياء من الإغماء يعصمون، فانظروا إلى ما في الرسالة، يعصمكم الله بالهداية من المسائل المشهورة المأخوذة من الكتب المقبولة. وآتبعوا ما يقول الله والرسول، ولا تتبّعوا خطوات الشيطان الذلول. وكونوا من العاملين العاملين أو المتعلمين والسامعين القابلين. فتتزهوا عن التمرد والعناد واللدن، لا سيما الحقد والحسد، فإنّ الإنسان لا يبلغ الكمال؛ بل الحسنى والجمال إلا بتخلية قلبه عن العزائم الفاسدة بالنيات الصالحة والصفات الحميدة. فكفى لكم المروي عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلّم في الحسد: «يَا كُمْ وَالْحَسَدُ، فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطْبَ».⁴² وقد أمر الله بالاستعاذة من شرّ الحاسد بقوله ﴿وَمَنْ شَرَّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ﴾ [الفلق 5/113]، ومن شرّ الشيطان بقوله ﴿...فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ [النحل 98/16].

فكونوا تعقلون وأوفى قيس ما فيها لعلكم تصطلون.

[تمت الرسالة]

38 شرح التلويح على التوضيح للفتاوي، 338/2.

39 شرح المنار في الأصول لابن ملك، ص 343-344.

40 إفاضة الأنوار في اضاءة أصول المنار لمحمود بن محمّد الدعلوي، ص 502.

41 شرح التلويح على التوضيح للفتاوي، 333/2-334.

42 سنن أبي داود لابي داود، 133/5 (4903).

المصادر والمراجع

- الأذكار النووية؛
أبو زكريا يحيى بن شرف النووي (ت. ٦٧٦هـ/١٢٧٧م). دار الفكر، بيروت ١٤١٤هـ/١٩٩٤م.
- أصول السرخسي؛
أبو بكر محمد بن أحمد السرخسي (ت. ٤٨٣هـ/١٠٩٠م [؟]).
التحقيق: رفيق العجم، دار المعرفة، بيروت ١٤١٨هـ/١٩٩٧م.
- إفاضة الأنوار في إضاءة أصول المنار؛
محمود بن محمد الدهلوي (ت. ٨٩١هـ/١٤٨٦م).
التحقيق: خالد محمد عبد الواحد حنفي، مكتبة الرشد، الرياض ١٤٢٦هـ/٢٠٠٥م.
- أنوار التنزيل وأسرار التأويل؛
ناصر الدين أبو الخير عبد الله بن عمر البيضاوي (ت. ٦٨٥هـ/١٢٨٦م).
الإعداد والتقديم: محمد عبد الرحمن المرعشلي، دار إحياء التراث العربي، بيروت د. ت.
- تقويم الأدلة في أصول الفقه؛
أبو زيد عبيد الله عمر بن عيسى الدبوسي الحنفي (ت. ٤٣٠هـ/١٠٣٩م).
التحقيق: خليل محيي الدين الميس، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٢١هـ/٢٠٠١م.
- حاشية العلامة الخيالي؛
شمس الدين أحمد بن موسى الخيالي (ت. ٨٧٥هـ/١٤٧٠م [؟]).
مصطفى الباوي الخليلي وأخويه بمصر، القاهرة ١٣٢١هـ/١٩٠٣-١٩٠٤م.
- حاشية على شرح العقائد؛
أبو إسحاق عصام الدين إبراهيم بن محمد الإسفرائيني (ت. ٩٤٥هـ/١٥٣٨م).
مطبعة الحاج محرم أفندي البوسنوي، إسطنبول ١٢٨٨هـ/١٨٧١-١٨٧٢م.
- روح الشروح؛
عيسى أفندي السيروي (ت. بعد ٨٠٠هـ/١٣٩٨م).
مكتبة جامعة الملك سعود، قسم المخطوطات، الرقم: ٦٧٨٧.
- سنن أبي داود؛
أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني (ت. ٢٧٥هـ/٨٨٩م).
دار ابن حزم، بيروت ١٤١٨هـ/١٩٩٧م.

- شرح التلويح على التوضيح؛
سعد الدين مسعود بن فخر الدين التفتازانيّ (ت. ١٣٩٠هـ/١٧٩٢م).
مكتبة صبيح، مصر د. ت.
- شرح العقائد النسفيّة؛
سعد الدين مسعود بن فخر الدين التفتازانيّ (ت. ١٣٩٠هـ/١٧٩٢م).
التحقيق: طه عبد الرؤوف سعد، المكتبة الازهرية للتراث، القاهرة ١٤٢١هـ/٢٠٠٠م.
- شرح المنار في الأصول؛
عبد اللطيف الشهير بابن ملك (ت. ٨٢١هـ/١٤١٨م).
دار الطباعة العامرة، د. ت.
- الفقه الأكبر؛
الإمام الأعظم ابو حنيفة النعمان بن ثابت الكوفيّ (ت. ١٥٠هـ/٧٦٧م).
مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد ١٣٩٩هـ/١٩٧٩م.
- كشف الأسرار عن أصول فخر الاسلام البزدويّ؛
علاء الدين عبد العزيز بن أحمد البخاريّ (ت. ٧٣٠هـ/١٣٣٠م).
مطبعة شركت صحافيه عثمانية، در سعادت ١٣٠٨هـ/١٨٩٠م.
- مجمع الأثر في شرح ملتقى الأبحر؛
عبد الله بن الشيخ محمد بن سليمان المعروف بداماد أفندي (ت. ١٠٧٨هـ/١٦٦٧م).
مطبعة عامرة، ١٣٣١هـ/١٩١٢-١٩١٣م.
- المسند؛
أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيبانيّ المروزيّ (ت. ٢٤١هـ/٨٥٥م).
النشر: شعيب الأرنؤوط، وعادل مرشد، مؤسسة الرسالة، ١٤٢١هـ/٢٠٠١م.
- المصادر والمراجع غير العربية
- نظم اللألي توقاديّ إسحاق أفنديك عقائد منظومهسي؛
إسحاق أفندي بن حسن أفندي التوقاديّ الزنجانيّ (ت. ١١٠٠هـ/١٦٨٨م).
خلوصي أفندي مطبعسي، اسطنبول ١٣٠٤هـ/١٨٨٦م.

II. *İlzâmu'l-mu'ânidîn ve ibtâl-u za'mi'l-hâsidîn*'in Tercümesi

[İNATÇILARIN SUSTURULMASI VE HASETÇİLERİN İDDİASININ ÇÜRÜTÜLMESİ]

1. [Mukaddime]

İnsanı benzersiz bir biçimde şekillendiren, ona çeşitli ilim ve açıklamaları ihsan eden ve hârikulâde delilleriyle mahlûkâtı şüphe ve vehim çukurundan çekip çıkararak ey Yüce Allah'ım! Sana hamdolsun. Kalemimizdeki tutukluğu kaldır, dedikoduya tutunan inatçılara karşı bize nusretini ihsan et. Vahyinin hakikatlerinin gizemlerini, yorum yeteneğinin en ince özelliklerini lütfederek bize aç. Onu isabetli bir rehber kılman veçhiyle insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmesine vesile olan, onu korku ve iştiaikle desteklediğin ve neredeyse iki yay aralığı kadar yaklaşan Hz. Muhammed'e; gönül topraklarını yeşerten bereketli bir yağmur misali olan ailesine; pırıltılı birer kandil gibi doğan ashâbına, deryada dalgalar birbirine vurduğu ve tekler, çiftler olduğu müddetçe salât-u selâm olsun.

Allah'ın âciz, mütevazı ve günahkâr kulu Seyyid Ali b. İbrâhim el-Borlevî (Allah onun ve ebeveyninin gizli açık günahlarını bağışlasın) der ki: Bazı cahiller hizipçilik ve inatçılıklarından dolayı tertemiz olan peygamberlerin mâsum oldukları bazı hususlarda ileri geri konuşmaya başladılar ve bazı insanlar onlara kulak verip vesveselerine kapıldılar. Onlar, müttakilerin hiçbir kitabında geçmediği hâlde peygamberlerin iğmâdan (baygınlık) korunmuş olduklarını iddia ettiler. Bu nedenle bazı arkadaşlar, iğmâyı ele almamı ve peygamberlerin ismeti konusunu delilleriyle ortaya koymamı istediler. Onlara dedim ki: Ülkemizde ilim bahçelerinin suyu çekilmiş, zarâfeti kaybolmuş, böylece bazıları ilmi yüzeysel olarak algılamış ve asılsız bir şeyi ilim zannetmişlerdir. Dolayısıyla böyle bir şey kabul görmemiştir. Böyle bir anlayış hakikatin bilgisine götürür mü! Kimileri de domuzların boyunlarına başarı madalyalarını takmamak için mazeretlere bürünmüşlerdir. Böylesi, hedefe ulaştıracak ne bir çare ne de doğru yolu gösterecek bir delil bulabildi. Cehâlet sıfatına boyandığı hâlde kendisinin cahil olmadığını zannetti. Atacak bir mızrağı ve gösterecek bir delili olmaksızın savaştı ve sonuç olarak hem kendisi yoldan çıktı hem de birçoğunu aldattı. Bazı ülkelerde ilim ve sanat okullarının izi kalmadı, âlimler ile cahiller arasındaki fark kayboldu ve ayrımı fark edebilecek gözlere örtü indi. Onurun soy sop ve malla olacağı iddia edildi, tabiatlara inatçılık ve düşmanlık hâkim oldu ve böylece insanlar arasında hasetlik yayıldı.

Sonra bir kimse şöyle dua etti: "Allah'ım! Mümin kullarına; Müslümanların gözlerindeki örtüyü kaldıran, istenilen hakikatleri açığa çıkarmaları için insanların üzerinden karanlığı yok eden, zulmün karanlıklarını silip atan ve ilmin ışığını yayan bir güneş göster". Dua ve yakarışlara icabet edildi ve bize rahmet üstüne rahmet gönderildi. Susuzluğu gideren bir müjdecî ve gözlerdeki perdeyi kaldıran birisi, yani Sultan Osman (Allah onu her zaman daim kılsın) ve değerli velî nimetimiz Abdullah (Allah, sultanın yüce gönlündeki yerini daim kılsın) ki o, Müslümanların en büyüğü (Allah selâmet versin ve cennetinde mukim kılsın), âlimlerin ve milletlerin efendisi ve Arap ve Acem diyarlarında meşhur bir insandır. Onunla birlikte devir, güvenli bir hâle dönüştü ki böylesi daha önce ne gelmiş ne de böylesini ins-u cin görmüştür. Böylece ilim ve sanatlara muhabbet tekrar yeşerdi ve böylece iğmâ ile cünûn (delilik) arasındaki farkı ortaya koymak mümkün oldu.

Bu konudaki sorulara, iğmânın mâhiyetinin ve peygamberlerin mâsum oldukları hususların açıklamasıyla cevap verdim. Günahkârların yanlışlarını düzeltmek için en üst düzeyde ihtimam gösterdim. Kalpleri yanlış bir inançtan temizlemek ve hasetçinin vesveselerinden kurtarmak için hızlıca bu risâleyi öz bir şekilde kaleme aldım. Burada insanların ilim önderinin kıymetli görüşlerini ve imamın öğretilerinin inceliklerini göstermeye çalıştım. Meselelerin inceliklerini cahillerin anlayabilmesi için konunun üstatlarının kaleminden dökülmüş meşhur kitaplardan seçerek sundum ve bu risâleyi *İlzâmu'l-mu'ânîdîn ve ibtâl-u za'mî'l-hâsîdîn* şeklinde isimlendirdim. Bu çalışmadan müminlerden insaf ehlinin faydalanmasını ve hakkı teslim eden Müslümanlardan kabul görmesini Yüce Allah'tan dilerim. Akıl sahiplerine bir başvuru kaynağı olsun diye bu risâleyi üç bölüm ve bir sonuçtan müteşekkil bir şekilde tertip ettim.

2. Resul ve Nebî Kavramlarının Açıklanması

'İsâm'da⁴³ da geçtiği üzere nebî, hükümlerini tebliğ etmek üzere Yüce Allah'ın gönderdiği bir insandır. Resul de insan olmakla birlikte nebîden daha özel bir anlama sahiptir ki bu da onun kitap ve şeriatla gönderilmesidir. *Mültekâ'l-ebhur*'un şârihi der ki: "Resul ve aynı şekilde nebî ister melek ister insan olsun Yüce Allah'ın hükümlerini tebliğ etmek üzere gönderdiği kimsedir. Ancak meşhur olduğu şekliyle peygamberlik, insanlığa has kılınmış bir durumdur."⁴⁴

Denildi ki: Resul, özgün bir şeriat getirendir. Buna karşın nebî, böyle bir şeriat getirmeyendir. Dolayısıyla her ikisi de birbirinden farklıdır ve biri diğzerinin yerine mecazi olarak kullanılır veya âdet olduğu üzere hitap açısından eş anlamlı kelimeler olarak geçer. Bu bakımdan her ikisi tebliğ için gönderilendir veya resul daha özel bir anlama sahiptir.

Bazıları da derler ki: Başka bir topluma nispetle olsa bile resul, hükümlerini tebliğ etmek üzere Allah'ın gönderdiği bir kimsedir. Bu anlamıyla resul, nebîye denktir. Bu nedenle Hz. Yûşa' (a.s.), nebî olduğu gibi resuldür de. Çünkü Allah, ona, kendisinden öncekilere verilmeyen bir şeriatı tebliğ etmekle birlikte önceki şeriatlara da uymayı emretmiştir. Fakat cumhur ulemâyâ göre nebînin anlamı daha umumidir ki bunu şu âyet-i kerîme teyit eder: "*Biz senden önce nice resul ve nebî gönderdik...*"⁴⁵ Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen şu hadis, bu hususta delildir: Hz. Peygamber'e nebîlerin sayısı soruldu ve dedi ki: "Yüz yirmi dört bin. Resullerin sayısı sorulduğunda dedi ki: Üç yüz on üç."⁴⁶ Buna göre nebîlerin sayısı, resullerinkinden fazladır.

Bazıları resul için kitabın şart olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşe, üç yüz on üç resul olmasına rağmen indirilen kitabın yüz dört tane olması argümanı ile itiraz edilmiştir. Dolayısıyla nüzûlün koşut olarak verilmemesi ve yalnızca sayıyla yetinilmesi nedeniyle söz konusu şart yerine gelmemektedir. Belki şöyle denilebilir: Evvel emirde nüzûlün sıhhatine vurgu bakımından râviler bazı sahifelerin bazı peygamberlere tahsis edilmesini öncelemiştir; Fâtîha'da olduğu gibi kitapların nüzûlünün tekrür etmesi anlamı ihtimal dâhilindedir.

⁴³ İsmâüddîn el-İsferâyînî, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-'akâ'id* (İstanbul: Matbaatu'l-Hâcc Muharrem Efendî el-Bosnevî, 1288/1871-1872), 208-209.

⁴⁴ Dâmâd Efendi, *Mecma' u'l-enhur fi şerh-i mültekâ'l-ebhur* (Matbaai Âmire: 1331 h.), 1/6.

⁴⁵ el-Hac 22/52.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnaut ve Adil Mürşid (y.y.: Müessesetü'r-Risâle: 1421/2001), 36/618-619 (22288).

Bazıları, resul noktasında yeni bir şeriat şartını koymuşlardır. Fakat bazı önde gelen âlimler de yeni bir şeriat getirmemekle birlikte resullerden zikredilen Hz. İsmâil örneğiyle Kādî [el-Beydavî]'nin⁴⁷ açıkladığı ve Hayâlî'de⁴⁸ geçtiği üzere bunu reddetmişlerdir.

Bazıları da demiştir ki: Nebî, vahiy aracılığıyla gaipten haber veren ve getirendir. Resul ise nebî olmanın yanında Allah'ın insanlara kitap ve şeriatla veya şeriat olmaksızın kitapla gönderdiği kimsedir.

Diğer taraftan *Ruĥu's-şurûĥ*'da⁴⁹ geçtiği üzere nebî kelimesi, haber anlamındaki “بَا” den türemiştir. Kelimenin aslı “نبى” fiili olup buradaki hemze “ي” harfine dönüşmüş ve idgamlı okunur olmuştur. Dolayısıyla terminolojik anlamı, vahiy yoluyla Allah'tan haber veren demektir. “Mef'ûl” anlamında “fa'îl” sıygasında da türetilmiş olabilir. Burada kelimenin aslı “نبى” olup, “و” ile “ي” harfleri birleşmiş, önceki harf sakın okunup, “و” [harfi] “ي”ya dönüşmüş ve “ي”, “ي” harfinde idgamlı okunmuştur.

“Bil ki; Peygamberlerin ilki Hz. Âdem (a.s.), sonuncusu Hz. Muhammed'dir (s.a.v.). Hz. Adem'in (a.s.) peygamberliği kitabın delâletiyle sabittir: Onun zamanında emreden ve nehyeden başka bir peygamber yoktu. Onun peygamberliği sadece vahiy almaklaydı. İcmâa nispetle de delâlet böyledir. Dolayısıyla nakledildiği üzere onun nübüvvetinin inkâr edilmesi küfürdür.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetinin delâleti ise şöyledir: Onun peygamberlik iddiası tevâtürle ve mucize göstermesiyle sabittir. Bunun da iki yönü vardır.

Birincisi: Hz. Muhammed Allah'ın kelâmını izhar etmiş ve bütün maharetlerine rağmen dil üstatlarına meydan okumuştur. Onlar da bu meydan okuma karşısında âciz kalmış ve en küçük suresine denk bir şeyle karşılık verememişlerdir. Bu mâhir hatipler gerek sözle gerekse de kılıçla Hz. Muhammed'le çekişmeye girmekten kaçınmışlardır. Kur'an'ın dengini getirmek için birçok nedenleri olmasına rağmen hiçbirinden günümüze kadar gerçekten, bir karşılık verdiklerine dair bir haber gelmemiştir. Sonuç itibarıyla bu tarihi şahitlik, Kur'an'ın Allah'tan geldiğine delâlet etmektedir. Buradan da herkesin anlayabileceği şekilde Hz. Muhammed'in nübüvvet iddiasının doğru olduğu bilinir. Herkesin mâlumu olduğu üzere bu gerçeğin aleyhine olabilecek hiçbir şey yoktur.

İkincisi: Genel kabule göre onun gösterdiği olağan üstü şeylere dair rivayetler vardır. Burada kastettiğim şey şudur: Hz. Ali'nin (r.a.) cesareti ve Hâtem et-Tâî'nin cömertliği gibi ayrıntıları farklı olsa da tevâtür derecesine ulaşmış hissî mucizeler de göstermiştir. Bütün bunlar, siyer kitaplarında geçtiği üzere ayrıntıları ahad rivayetler olsa da vurguladığı ortak mâna itibarıyla tevâtür derecesinde sabit olmuştur.

Basiret ehli, Hz. Muhammed'in nübüvvetine iki yönden istidlalde bulunmuşlardır.

Birincisi: Hz. Muhammed'in gerek nübüvvet öncesindeki gerekse de peygamberlik sürecindeki ve dahi risâletinden sonraki gösterdiği yüce ahlak, verdiği hikmetli hükümleri, büyük tehlikeler karşısında ortaya koyduğu şaşkınlık uyandıracak korkusuzca duruşu, her hâlinde Allah'ın ismetiyle güven telkin etmesi ve yürekleri yakan durumlarda dimdik ayakta durması tevâtürle sabittir. Bu

⁴⁷ Nâsiruddîn el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrût: Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 4/13, 75.

⁴⁸ Hayâlî'nin (ö. 875/1470 [?]) *Hâşiyeye'sinde* (Şemseddin Ahmed el-Hayâlî, *Hâşiyetu'l-'Allâmetu'l-Ĥayâlî* (Kahire: Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî ve Ehaveyh bi-Mısır, 1321/1903-1904) konuya dair bir açıklama bulunamamıştır.

⁴⁹ İsa Efendi es-Sîrevî, *Ruĥu's-şurûĥ* (Riyad: Mektebet-u Câmîati'l-Melik Suud, nr. 6787), 3v.

nedenle düşmanları, ona karşı şiddetli kindar olmalarına ve zarar verecek en ufak bir fırsatı kollamalarına rağmen onu kötüleyecek herhangi bir şey bulamamışlardır. Bu itibarla akıl, bu kadar güzel niteliklerin peygamberlerden başka bir kimsede bir araya gelmesini imkânsız görür. Daha açık bir ifadeyle; Allah'ın kendisine iftira atan bir kimsede bütün bu kemal niteliklerini bir araya getirmesi, ona yirmi üç yıl mühlet tanınması, dinini diğer dinlere üstün kılması, düşmanlarına karşı ona yardım etmesi ve mirasını ölümünden kıyamete kadar yaşatması aklen imkânsızdır.

İkincisi: Hz. Muhammed; kendisine kitap verilmemiş ve hikmetten nasipsiz bir topluluğun içerisinde büyük bir iddiada bulunmuş, onlara kitap ve hikmeti açıklamış, hükümleri ve şeriatları öğretmiş, güzel ahlakı tamamlamış, ilmî ve amelî düzeyde birçok insanın erdemli olmasına vesile olmuş ve iman ve salih amelle âlemi aydınlatmıştır. Allah da onun dinini vadettiği üzere her şeyden üstün kılmıştır. Bütün bu çerçevenin anlamını bulması ancak peygamberlik noktasında söz konusu olabilir. Dolayısıyla onun nübüvveti sabittir. Onun ve ona indirilen Allah kelâmı, Hz. Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu olduğuna delâlet eder. Aynı şekilde bu durum, onun sadece insanlara değil cinler de dâhil bütün sorumlu varlıklara gönderilmiş bir elçi olduğunu gösterir. Sonuç itibarıyla onun peygamberlerin sonuncusu olduğu gerçeği ortaya çıkar ki onun nübüvveti, bazı Hıristiyanların iddia ettiği gibi Araplara tahsis edilmiş bir şey de değildir.

Hz. İsmâ'nın (a.s.) Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonra tekrar ineceğine dair gelen bir rivayete dayanarak onun "hâtemu'l-enbiyâ" oluşuna itiraz edilirse şöyle cevap veririz: Evet bu rivayet doğrudur. Ancak Hz. İsmâ, Hz. Muhammed'e tâbi olacaktır. Çünkü onun şeriatı nesh edilmiştir. Dolayısıyla onun için yeni bir vahyin gelmesi ve hükümler vermesi söz konusu değildir. Aksine o, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) halifesi olacaktır. Daha doğrusu Hz. İsmâ; insanlara namaz kıldırarak, onlara önderlik edecek ve Mehdî ona uyacaktır. Çünkü o, geleceği zamanın en üstünü olacaktır ki bu itibarla o, imamete en layık olanıdır."⁵⁰

Şerhu'l-'Akâ'id'de geçtiği üzere böyledir.

Bil ki; peygamberlerin sayısı hakkında zikredilen hadisin şu şekilde anlaşılması daha doğrudur: Bu konuda net bir sayı belirtilmemelidir. Çünkü Yüce Allah, şöyle buyurmuştur: "... Peygamberlerden sana anlattığımız kadar haber vermediklerimiz de var..."⁵¹ Az veya çok herhangi bir sayı belirtilmesi, peygamber olan bir kimsenin hariçte kalmasına, olmayanın da elçi addedilmesine yol açabilir. Dolayısıyla böyle bir hükümden kaçınılması gerekir. Diğer taraftan bu hadis, haber-i vâhiddir. Usûl-u fıkhıta zikredilen bütün şartları içermediği için haber-i vâhid, ancak zan ifade eder. Özellikle ihtilâflı bir rivayet, itikâdî konularda dikkate alınmaz.

Allah'tan haber veren kimseler olarak peygamberler, nübüvvetle bağdaşmayan şeylerden korunmuşlardır.

3. Peygamberlerin Mâsum Oldukları Hususlar:

Bil ki; peygamberlerin gerek vahiy almazdan önce gerekse de sonra, küfürden korunmuş oldukları icmâ ile sabittir. Aynı şekilde cumhur ulemâyâ göre bile bile büyük günah işlemekten de mâsumdurlar. Buradaki tartışma bu korunmuşluğun delilinin aklî mi yoksa sem'î mi olduğu noktasındadır. Bir peygamberin hataen büyük günah işlemesi konusunda ise çoğunluğun bunu

⁵⁰ Sa'deddîn et-Teftâzânî, Şerhu'l-'Akâ'id'i'n-Nesefiyye, thk. Taha Abdurrauf (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1421/2000), 123-126.

⁵¹ el-Mü'min 40/78.

mümkün gördüğünü söylemek gerekir. Aynı zamanda onların özellikle şeriata dair bir konu, hükümlerin tebliği ve ümmetin irşat edilmesi noktasında kasıtlı bir şekilde yalan söylemekten korundukları icmâ ile sabittir. Buna karşın sehven yalan söylemekten mâsumiyetleri ise çoğunluğun görüşüdür.

Bir lokmaya tenezzül edecek şekilde hırsızlık ve hardal tanesini bile sakınacak derecede cimrilik gibi herhangi bir düşkünlüğe dair delil olmadıkça peygamberlerin kasıtlı olarak küçük günah işlemleri cumhur ulemâya göre mümkün, buna karşın sehven yapmaları ise ittifakla sabittir. Ancak bu noktada ehl-i tahkik, vahiyden sonraki dönemde uyarıldıkları takdirde hemen o fiilden vazgeçmeleri şartını getirmişlerdir. Risâletten önceki dönemlerinde peygamberlerden büyük günah sâdır olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. İşin doğrusu, nefret doğuracak her türlü günahattan engellendikleridir. Peygamberlerin yalan söyledikleri ve günah işlediklerini ihsas ettiren ahad yolla nakledilmiş haberler reddedilir. Bu konuda tevâtürle nakledilenler ise mümkünse terk edilir. Aksi takdirde evlâ olanı terk ettikleri şeklinde yorumlanır veya bunun bi'setten önce olduğu kabul edilir. Konunun ayrıntıları, en ince ayrıntıya kadar giren birçok kitapta işlenmiştir.

Peygamberlerin kadın, köle ve güvenilir kimselerden olması mümkün değildir. Çünkü nübüvvet davetin açıktan yapılmasını ve mucize gösterilmesini gerektirir. Kadınlığın tabiatı böyle bir tasarrufla çelişir. Onların tabiatı, gizliliği zorunlu kılar. Zira kadınlar evde oturmakla emrolunmuşlardır. Köle ise davet görevini yapamaz. Sihir ve yalancılık gibi çirkin işlerle nitelenen bir kimse de peygamber olamaz.

Bazıları ise şu görüştedir: Peygamberlerin günah işlemleri üç farklı şekilde meydana gelebilir. Birincisi, sehven ve unutarak; ikincisi, evlâ olanı terk ederek ve üçüncüsü de yasaklanan şeyle mubah olanı karıştırarak işlenmesi durumudur. Bu bilgiler ışığında onların mâsum olmasının mâhiyeti açıkça ortaya çıkmıştır ki (söz konusu hususlardan dolayı) onlar, peygamberlikten azledilmezler. Zira azil sebebi, günah işlemektir ki bu da onlardan nefyedilmiştir.

İmam-ı Âzam der ki: "Bütün peygamberler; küçük-büyük günahlardan, küfür ve çirkin işlerden münezzehtirler. Onlardan ancak zelle ve (önemsiz) hatalar sâdır olabilir."⁵²

Kādî Ebû Zeyd Debûsî (rh.a.) *Uşûlu'l-fıkḥ* isimli eserinde der ki;

"Bil ki, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) belli bir kasıtlı yaptığı fiiller dört kısımdır: Vâcib, mubah, müstehab ve zelle. Uyuyan, hatalı vb. bir kimseden sâdır olduğu gibi kasıt olmaksızın gerçekleşen bir fiil, bu bağlamda dikkate alınmaz. Çünkü böyle bir fiil, daha önce açıkladığımız üzere sorumluluk çerçevesine dâhil değildir. Kıptîyi yumruğuyla öldürdüğünde Hz. Mûsâ'nın (a.s.) "... bu şeytanın işindendir..."⁵³ dediği gibi bizatihi fâilinden sâdır olan veya Yüce Mevlâ'nın Hz. Âdem (a.s.) hakkında "... Âdem Rabbine karşı geldi ve büyük bir yanlış işledi"⁵⁴ şeklinde buyurduğu gibi Allah'tan olduğuna dair beyanlarla Kur'ân, zellenin mâhiyetini açıklamıştır."⁵⁵

⁵² Ebû Hanîfe, *el-Fıkḥu'l-ekber* (Haydarabat: Matbaat-i Meclis-i Dâireti'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, 1399/1979), 4.

⁵³ el-Kasas 15/28.

⁵⁴ Tâhâ 20/121.

⁵⁵ Ebû Zeyd Ubeydullah ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi uşûli'l-fıkḥ*, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2001), 247.

Şemsuleimme Serahsî (rh.a.) *Uşûlu'l-fıkh* isimli eserinde der ki;

“Bil ki, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) belli bir kasıtle yaptığı fiiller dörde ayrılır: Mubah, müstehab, vâcib ve farz. Bunların zelle denilen beşinci bir türü vardır ki bu, söz konusu kapsam dâhilinde değerlendirilmez. Çünkü bu türde ona uymak söz konusu değildir. Bu nedenle uyku ve iğmâ hâlinde ortaya çıkan durumları burada zikretmiyoruz. Zelleye gelince bu fiilin işlenmesinde bizatihi belli bir kasıt bulunmaz. Bununla birlikte fiilin aslına yönelen bir kasıt vardır. Konunun açıklaması şöyle yapılabilir: Zellenin kök anlamı şu sözde açıktır: (sendelemenin) vukuuna kasıtlı bir yönelimin ve buna karşın, olduktan sonra o eyleme devam etmenin söz konusu olmadığı hâlde kişi, taşa takılıp tökezledi. Hâlbuki o kişinin maksadı yolda yürümektir. Bu örnekten hareketle zellenin, bizatihi kastının bulunmadığı bir fiili esnasında onun fâille ilişkili bir şey olduğunu biliriz. Mutlak anlamda günah ise (şeriat zelleyle mecazi anlamda bu kelimeyle isimlendirse bile) bizatihi kişinin doğrudan yöneldiği bir eylemi nitelemektedir.”⁵⁶

Bazıları der ki; zelle, fâilinin bizatihi kasıtlı bir şekilde değil mubah bir eylem gerçekleştirmek amacıyla yöneldiği haram bir fiil için kullanılan bir isimdir. Günah ise fâilinin kasıtlı yönelimi neticesinde ortaya çıkan haram bir fiildir. “... Âdem Rabbine karşı geldi...”⁵⁷ âyetinde de geçtiği üzere zelle için günah kavramının kullanımı mecazendir. Çünkü bize göre peygamberler, zellelerden değil büyük ve küçük günahlardan korunmuşlardır. Bazı Eş’arîlere göre ise onlar, küçük günahlardan korunmuş değillerdir. “İşmetu’l-enbiyâ”da; zellenin, peygamberlerin haktan batıla yönelmeleri anlamında değil en erdemli olandan daha az faziletli olana meyletmeleri mânasında olduğu, değerlerinin yüceliği ve Allah katındaki konumlarının muhafazası için (yaptıkları takdirde bu eyleme ilişkin) onların uyarıldığı bir fiil olarak” zikredilir.⁵⁸ Bu bakımdan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) fiiline ilişkin şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: İkinci namazının ikinci rekatında selâm vermesi gibi yanlışlıkla olan veya yeme-içme ve ayağa kalkma gibi insanî olan ve yahut teheccüd, kuşluk namazı ve dört eşten fazlasıyla evlenmesi gibi ona mahsus zorunlu olan hususlarda ona tâbi olmamız gerekmez.

Bazıları da şu görüştedir: Hz. Peygamber’in (s.a.v.) işlediği fiilin mubah, mendub ve vücüb gibi hangi vecihle gerçekleştiği anlaşılmadan bu konuda herhangi bir fikir beyan etmemek gerekir. Zira fiilinin niteliği bilinmeden ona tâbi olmanın gerçekleşmesi mümkün değildir.

Bir kısım seçkin âlimler şöyle derler: Hz. Peygamber’in (s.a.v.) fiilleri arasında,

“Mubah, müstehab, vâcib ve farz gibi uyulması gereken ve ona özel veya zelle cinsinden mütevellit tâbi olunması gerekmeyenler vardır. Zelle, onun kasıtlı olarak yapmadığı küçük günahlardan olan bir fiildir. Burada tâbi olunmayacak bir fiile ilişkin Allah’tan uyarı gelmelidir. Bazılarına göre bu fiilin niteliği bilinmediği için herhangi bir görüş belirtmemelidir. Zira bir şeye tâbi olmak, ancak bu niteliğin ayrıntılı bir şekilde bilinmesiyle gerçekleşebilir. Bir başkalarına göre ise “... Peygamber’in emrine uymayanlar korksunlar...”⁵⁹ âyetine binaen onun her işine, yani fiil ve yoluna uyulması gerekir.

⁵⁶ Ebû Bekr Muhammed es-Serahsî, *Uşûlu's-Serahsî*, thk. Refik el-Acem (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997), 1/87.

⁵⁷ Tâhâ 20/121.

⁵⁸ Bu görüşü vefatı h. 4. asrın ikinci yarısına tarihlenen Ebu'l-Hasen el-Beşâğarî'ye nispet edilir. Bk. Alâüddîn Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr 'an uşûl-i Fahri'l-İslâm el-Bezdevî* (Der Saadet: Matbaat-i Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyye, 1308/1890), 3/200. Beşâğarî'nin *İşmetu'l-enbiyâ'sı* hakkında kısa bilgi için bk. Yusuf Arıkaner, “Şerhu Cümeli usûli'd-dîn'in Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâğarî'ye Aidiyeti Meselesi”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2020), 58.

⁵⁹ en-Nûr 24/63.

Buna karşın Kerhî'ye göre herhangi bir fiilin mubah olduğuna dair kesin bir kanaat varsa buna tâbi olmamız gerekmez. Zira bu fiilin ona mahsus olması mümkündür. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "... seni insanlara önder kıldım..."⁶⁰ Onun önder kılınmasının nedeni nübüvettir ve ona özel olan hususlar nâdirattandır".⁶¹

4. İğmâ (Baygınlık) ve Hükümü Hakkında

Bil ki; ehliyete (sorumluluk) arız olup etkileyen şeyler semavî ve kesbî şeklinde ikiye ayrılır. İğmâ semavî nev'inden olup,

"Beyin ve kalbe arız olan bir hastalık nedeniyle idrak yetilerini ve iradî hareket gücünü ortadan kaldıran bir durumdur. Bu durum, daha önce zikrettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in de (s.a.v.) mâsum olduğu bir şey olmayıp uykudan da öte bir nevî hastalık hâlidir. Uyku, buğuların beyne yükselmesi nedeniyle söz konusu yetilerin âtil kaldığı doğal bir hâldir. Bu doğal hâl her zaman vaki olan bir durumdur ki nedeni latif, ortadan kalkması hızlı olan bir şeydir. İğmâ ise söz konusu yeti ve güçlere ilişkin uykunun tam aksine bir durumdur. O, uykunun da ötesinde bir şeydir. Uykudan uyanmanın gayet hızlı bir şekilde gerçekleştiği müsellemler bir husustur. Ancak iğmâdan bu şekilde uyanmak mümkün değildir. Dolayısıyla bu durumda ibadet yükümlülüğü kalkar ve uykunun aksine ayakta veya rükûda veya secde veya yaslanma veya dayanma hâlinde fark etmez her türlü durumda (mutlak anlamda) hadesi⁶² zorunlu kılar. Daha önceden iğmâya neden olan güç ve yoğunluk ile uykunun sebebi olan latif bir duruma dair getirdiğimiz izahattan dolayı böyle bir hüküm veriyoruz. İğmânın yakaza hâliyle sonuçlanmasının zorluk derecesi uykununkinden daha şiddetlidir. Dolayısıyla iğmânın bütün süreçleri uykununkinin aksine her hâlükârda hades durumu olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde uykunun olağan ve iğmânın çok az görülen bir şey olması böyle bir hükümü zorunlu kılmıştır. İğmâ nadir görülen bir şey olduğuna göre bu durumda namaz ikame edilmez. İğmâ da bir nevi uyku hâli olarak düşünülürse bir kıyas yapıldığında vâciblerden sorumluluğun kalkmasına engel değildir. Ancak istihsân gereği baygınlık bir günden fazla sürerse bu durumda ibadet mükellefiyeti düşer. Oruç ve zekâtta bu durum, dikkate alınmaz. Çünkü uykunun bir ay veya bir yıl sürmesi çok seyrek rastlanan bir durumdur."⁶³

Telvîh'in müellifi der ki; iğmâ bir hastalık olmakla birlikte,

"Delilik gibi (tamamen) aklı ortadan kaldıran bir şey değildir. Dolayısıyla peygamberler (a.s.) bundan korunmuş değillerdir. İğmâ mükellefiyetin geciktirilmesi ve ibadetlerin düşmesi bakımından uykunun da ötesinde bir şeydir. Çünkü doktorlar uykuyu, yetilerin dinçleşmesi için canlı olmanın gereklerinden olağan bir şey olarak kabul ederler. İğmâ ise böyle bir şey değildir. Esasında o, ârız olup etkileme bakımından daha şiddetli bir durumdur. Çünkü iğmâda yetilerin devre dışı kalması ve temyiz gücünün ortadan kalkması daha şiddetli bir şekilde söz konusudur. Çünkü iğmânın unsurları çok ağır ve kurtulması zor şeylerdir. Bu nedenle ondan uyanmak, uykunun aksine çok yavaş, hatta neredeyse imkânsızdır. Uykunun nedeni, yaşanan tecrübenin latif bir şey olması ve hızlı bir şekilde geçip beyne ulaşmasıdır. Bu nedenle kişinin uyanması veya bunu en ufak bir şeyin tetiklemesi mümkündür. İğmânın ise çok seyrek olması nedeniyle namazın ikamesine hassaten engeldir. Öyle ki iğmâ nedeniyle abdest bozulduğunda az veya çok namazın ikamesi caiz olmaz. Bu durum, kasıtsız bir şekilde uzanıldığında uyuyakalmak nedeniyle abdestin bozulmasının tam tersine bir şeydir. Zira böyle bir kimsenin namazının ikamesi caizdir. Namazın

⁶⁰ el-Bakara 2/124.

⁶¹ Sa'deddîn et-Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh 'ale't-tavdîh* (Mısır: Mektebet-u Sabîh, ts.), 2/28.

⁶² İbadetlerin yapılmasını engelleyen hükmi durumları ifade eden bir kavramdır.

⁶³ Teftâzânî, *Şerhu't-telvîh 'ale't-tavdîh*, 2/337-339.

ikamesinin cevazına dair nassta yani hadiste, itibar edilecek hususun alışlagelen şey olduğu ifade edilmektedir.”⁶⁴

Menâr'ın müellifi der ki;

“İğmâ, aklî melekeleri geçersiz kılan deliliğin aksine, aklı ortadan kaldırmayan ancak insanın yetilerini etkileyen bir hastalıktır. Uyku gibi olmakla birlikte insanın konuşmasını hükümsüz kılan, hatta bundan da daha şiddetli gerçekleşen ve her hâlükârda hades olan bir hâldir. İğmâ, süresi uzayabilen ve namazda olduğu gibi edânın düşmesine neden olan bir şeydir. Geçtiği süre göz önüne alındığında Muhammed Şeybânî'ye göre gün aşırı olduğu zamanda namazlar düşer.”

“Muhammed b. İdrîs Şâfiî'ye göre tam bir namaz vaktini baygın geçiren kimsenin o namazı kaza etmesi gerekmez. Çünkü kazanın vücûbiyeti, edânın vücûbiyetine dayanır. Fakat Hz. Ali'nin dört vakit namazı süresince baygınlık geçirdiği ve sonrasında bunları kaza ettiği şeklinde gelen rivayete binaen istihsânen bu namazların kaza edileceğini düşünüyoruz. Ammâr b. Yasir, gün aşırı baygınlık geçirmiş ve namazını kaza etmiştir. Abdullah b. Ömer ise daha fazla süreyle baygın kalmış ve sonrasında namazını kaza etmemiştir.”⁶⁵

Konu, İbn Firişte'de de geçtiği ve bizim de açıkladığımız üzere böyledir.

İfâdatu'l-envâr'da geçtiği üzere “İğmâ, insanı etkileyen bir hastalıktır ve dahi Hz. Peygamber (s.a.v.) bundan mâsum değildir. Çünkü o, genel itibarıyla hastalıklardan mâsum değildir”.⁶⁶ *Tavdîh*'te geçtiği üzere “Delilik ise aklın çalışması neticesinde ortaya çıkan fiil ve zihin süreçlerini engellemesi itibarıyla onun devre dışı kalması demektir”.⁶⁷

5. Sonuç

Bil ki; burada anlatılan şeylerden hareketle resul ve nebî kavramları arasındaki ilişki, peygamberlerin mâsum oldukları konular, deliliğin ve iğmânın hakikati ve iğmânın delilik kapsamına girmediği hususu açıklığa kavuşmuştur. Her ne kadar ikisi de insanın sorumluluğuna ilişkin doğal hastalıklar olsa da aralarında çok büyük bir fark vardır. Bu nedenle açıklandığı üzere Allah, peygamberlerini iğmâdan değil delilikten korunmuş kılmıştır.

Peygamberlerin iğmâdan korunduğu görüşü doğru değildir. Evet, müçtehitler usullerinde şu görüşü belirtmektedirler: İğmâ kısa da uzun da sürebilir. Eğer kısa süreli olursa o şekilde (hükâmî bakımdan) uyku nevinden bir durum olarak kabul edilir ve ibadetin kazası bu hâlde düşmez. Eğer uzun sürerse bu durumda delilik nevinden kabul edilir ve ibadetin edâsı düşer. Söz konusu yanlış görüşü savunan bir kimse; asıl maksadı idrak edememiş, peygamberlerin iğmâdan korunmuş olduklarını zannetmiş ve bunu insanlar arasında yaymıştır. Böylece birçok cahil de bu kimsenin peşine düşmüştür. Sonuç itibarıyla bu kimse geceyle gündüzü ayırt etmekten yoksun olduğu için teşbihin özüyle zihni gerçekliğin farkını ortaya koyamamaktadır.

Ey peygamberlerin iğmâdan korunmuş olduklarını iddia edenler! Bu risâlede anlatılanları dikkatlice bir düşünün: Allah'ın hidayetiyle peygamberlerini koruduğu bilindik meseleler, kabul

⁶⁴ Teftâzânî, *Şerhu't-telviḥ 'ale't-tavdîḥ*, 2/338.

⁶⁵ İbn Melek, *Şerhu'l-menâr fi'l-uşûl* (y.y.: Dâru't-Tibâ'ati'l-Âmire, ts.), 243-244.

⁶⁶ Mahmûd b. Muhammed ed-Dihlevî, *İfâdatü'l-envâr fi idâ'et-i usûli'l-menâr*, thk. Halid Muhammed Abdulvahid Hanefî (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd: 1421/2001), 502.

⁶⁷ Teftâzânî, *Şerhu't-telviḥ 'ale't-tavdîḥ*, 2/333-334.

görmüş kitaplardan hareketle açıklanmıştır. Allah ve Resulünün söylediklerine tâbi olun, zelim şeytanın adımlarını takip etmeyin. İlmiyle âmil âlimlerden veya işittiği hakikati kabul edecek taliplerden olun. Dik kafalılık, inatçılık ve düşmanlıktan özellikle de kindarlık ve hasetlikten kaçının. Bir insanın olgunluğa, daha doğrusu mükemmelliğe ve güzel bakış açısına ulaşması ancak salih niyet ve güzel niteliklerle kalbini, onu yiyip bitiren kokuşmuşluktan temizlemesiyle mümkün olur. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hasetlik konusunda rivayet edilen şu hadis size yeter: "Hasetliğe dikkat edin! O, ateşin odunu yiyip bitirmesi gibi güzellikleri yok edip tüketir."⁶⁸ Yüce Mevla, "... *dedikodu yaptığında hasetçinin şerrinden...*"⁶⁹ âyetiyle haset bir kimsenin kötülüğünden ve "... *lanetli şeytandan Allah'a sığın*"⁷⁰ kavliyle de şeytanın şerrinden Allah'a sığınılmasını emretmektedir.

Akledenlerden veya zihninizi ısıtacak bir kuru bekleyenlerden olun.

Çıkar Çatışması

Makale yazarı Mustafa Selim YILMAZ Kader dergisi editör kurulunda görevlidir. Ancak yazarın makalesinin yayınlandığı bu sayıda editörlük görevi askıya alınmış ve editör yetkileri kaldırılmıştır. Bu bağlamda çift taraflı kör hakemlik ilkelerine uyulmuştur.

---

⁶⁸ Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud* (Beyrut: Dâr-u İbn-i Hazm, 1418/1997), 5/133 (4903).

⁶⁹ el-Felak 103/5.

⁷⁰ en-Nahl 16/98.